

Hozzáférés vagy tulajdonlás: a dokumentumellátás valós problémái

A folyóiratok növekvő árai miatti lemondások elensúlyozására a *Liverpooli Egyetemi Könyvtár* kutatási projektet indított a dokumentumellátás területén az alábbi célokkal:

- az elérés gazdasági kérdéseinek vizsgálata, hogy megtalálják a legköltséghatékonyabb és leghatékonyabb egyensúlyt a hozzáférésre vagy tulajdonlásra alapozott szolgáltatási forma (hozzáférés-tulajdonlás) között;
- a meglévő és jövőbeni dokumentumellátó szolgáltatók vizsgálata és értékelése, hogy jól felépített és kiegyensúlyozott szolgáltatást tudjanak indítani;
- áttekintő tanulmány készítése az e területen folyamatban lévő kutatásokról és fejlesztési projektekről;
- megvalósítható lehetőségek ajánlása a karoknak a hagyományos folyóirat-állomány építéséről vagy a dokumentumszolgáltatók igénybevételeéről.

A szakirodalom tanulmányozása során egymásnak ellentmondó következtetéseket találtak. Ahol a vizsgálatok célja a legköltséghatékonyabb megoldás megtalálása volt, majd mindegyiknek az lett az eredménye, hogy ésszerű egyensúlyra kell törekedni a könyvtár állományának építése és a szolgáltatók igénybevétele között. Ugyanakkor a szolgáltatók árait jelentős mértékben és kiszámíthatatlanul befolyásolja a szerzői jog, a címek kritikus tömege stb. A liverpooli projekt első fázisában a szolgáltatók teljesítményének és a felhasználói reakcióknak a vizsgálatára irányult, a költséghatékonyág kérdése a projekt második szakaszában lesz a központi kérdés.

A projektbe a négy tudományos kart, a *műszakit* (a táblázatokban *MK*), az *orvostudományit* (*OTK*), a *természettudományit* (*TTK*) és az *állatorvos-tudományit* (*ÁOTK*) vonták be. A kiindulási alapot saját korábbi vizsgálataik képezték, pl. 1998-ban több mint 30 szolgáltatót értékelték. Az értékelés-

be azokat a szolgáltatókat vonták be, amelyeknél

- az elérés és a használat nem igényelt nagy kiadásokat vagy hardver-szoftver beruházást;
- az átutalt pénz nagyrészt a megrendelt cikkeket fedezte, és nem az előfizetést;
- a szolgáltatott anyag tematikája széles körű, azaz a folyóiratok kritikus tömege elérhető.

A fenti kritériumok miatt számos kereskedelmi szolgáltató kiesett a további értékelésből. Az említett felméréshez tovább szűkítették a kört, és az alábbiakat vizsgálták:

- multidiszciplináris szolgáltatók, pl. a BIDS-en keresztül elérhető BODOS, UnCover;
- aggregátorrendszerek, pl. a Blackwell Navigator rendszere;
- egy szakterületre specializált szolgáltató, pl. az Ei;
- a PSLI-n keresztül teljes szövegű elektronikus folyóiratokat szolgáltatók, pl. IDEAL;
- olyan szolgáltatások, amelyeknek része az elektronikus dokumentumok szolgáltatása, pl. OVID Biomedical Full Text Collection.

A tematikai lefedettség tekintetében mutatóként az előfizetett nyomtatott folyóiratokat és az 1995 óta lemondott folyóiratokat használták. Az 1. táblázat a szolgáltatók közül az első három helyezettet mutatja be.

1. táblázat

A dokumentumküldő szolgáltatók összefoglalása tematikai lefedettség szerint

Kar	Top 3		
	1	2	3
MK	BL Inside (88%)	UnCover (79%)	Ei Page (74%)
OTK	BL Inside (89%)	UnCover (76%)	ISI – BIDS-en keresztül (49%)
TTK	BL Inside (86%)	UnCover (82%)	ISI – BIDS-en keresztül (79%)
ÁOTK	BL Inside (82%)	ISI – BIDS-en keresztül (73%)	UnCover (73%)

A korábbi értékelésekben a tartalmi szempontok mellett figyelembe vették még a következőket:

- a szolgáltatás stabilitása és mérete;
- az egyes karok hozzáférnek-e ehhez a szolgáltatóhoz;
- nyújt-e a szolgáltató témafigyelési szolgáltatást;
- van-e lehetőség arra, hogy a felhasználó közvetlenül online rendeljen;
- a megrendelt anyag közvetlenül a felhasználónak küldhető-e;
- lehet-e a szolgáltatót a könyvtár katalógusához kapcsolni;
- a pénzügyi tranzakciók kezelése;
- a szolgáltató által nyújtott vezetői információk.

Olyan szolgáltató nem volt, amely az összes fenti kritériumnak megfelelt volna, ezért az egyes karok a 2. táblázatban látható szolgáltatókat választották a pilot projektben tervezett feladatokhoz.

2. táblázat

A pilot projekt során értékelt szolgáltatók

Kar	Szolgáltatók				
	BL Inside	Compendex Page 1 (BIDS/BODOS-on keresztül)	Ei Text - Elsevier	ISI (BIDS/BODOS-on keresztül)	UnCover
MK	Y	Y	Y	Y	N
TTK	Y	N	N	Y	Y
ÁOTK	Y	N	N	Y	N

A munka azzal kezdődött, hogy a részt vevő karok számára egy, csak a projektben közreműködők által ismert jelszóval védett weboldalt állítottak össze. Erről a weboldalról közvetlenül el lehetett érni a kiválasztott szolgáltatókat, a teljes dokumentációt, a könyvtár online katalógusát és elektronikus folyóirat-állományát. A vezetői információellátáshoz külön adatbázist szerveztek. Az egyes karok számára a profilokat a kari könyvtári bizottságok határozták meg. Az egyetem különböző

4. táblázat

A cikkek ára karonként és szállítónként (GBP)

Kar	Szolgáltató és szállítási mód						
	BL Inside			Ei Text	ISI a BIDS-en keresztül	BODOS a BIDS-en keresztül	UnCover
	Postán	Faxon	E-mailen	Faxon	Postán	Faxon	Faxon
MK	10,93	13,25	11,23	Nincs adat	11,93	13,03	N/A
TTK	10,95	12,94	N/A	N/A	11,93	13,03	11,88
ÁOTK	12,30	Nincs adat	N/A	N/A	11,93	13,03	N/A
Átlag	11,39	13,01	11,23	Nincs adat	11,93	13,03	11,88

részlegeinek elhelyezéséből eredő gondokat igyekeztek a lehető legnagyobb mértékben kiküszöbölni.

A megrendelések követéséhez, a gazdasági elemzésekhez létrehozott adatbázis a következő adatokat tartalmazta: a megrendelés száma; a cikk megrendelésének/kézhezvételének kelte; a megrendelő tanszéke/kutatócsoportja; az igénybe vett szolgáltató; az igénybe vett szállítási mód; a megrendelt folyóirat/publikáció címe; a kiadás éve; a cikk ára; a cikk szerzői jogdíja; kiadó; a folyóirat előfizetési díja; a folyóirat impakt faktora; a folyóirat megvan a könyvtár állományában; egy folyóiratcímről rendelt tételek száma.

A pilot projekt keretében a megrendelések a természettudományi karon 4 hónapig, a műszaki és az állatorvostudományi karon 2 hónapig tartottak. A főbb jellemzőket a 3. táblázat mutatja.

3. táblázat

A pilot projektben részt vevők főbb jellemzői

Kar	Tanszékek száma	Résztvevők száma	Munkatárs	Doktorátussal rendelkezők	Posztgraduális
MK	4	10	8	0	2
OTK	2	10	9	1	0
TTK	1	80	60	15	5
ÁOTK	1	7	2	2	3

Az előzetes értékelés a 4. és az 5. táblázatban található.

Természetes, hogy sok megrendelés az utóbbi években lemondott folyóiratok cikkeire vonatkozott: a műszaki karon a megrendelések 8%-a, a TTK-n 10%-a és az ÁOTK-n 33%-a. Az egyes szolgáltatók népszerűsége karonként változik, pl. a műszakiak az Ei Text szolgáltatást részesítették előnyben (33%), míg a többiek kiegyensúlyozot-

5. táblázat

A pilot projekt előzetes eredményei

Kar	Megrendelések címei száma		Folyóirat-címek száma		Szolgáltató		Publikálás éve (%)					Küldés módja (%)			3-nál kevesebb rendelés egyazon címből	Hibás választás	Átlagos szerzői jogdíj (GBP)
	BL Inside	BODOS	Ei Text	UnCover	97-98	95-96	91-94	<91	Postán	Faxon	E-mailen						
MK	150	117	27%	13%	60%	N/A	30	47	20	3	36	4	60	5%	3%	5,66	
TTK	320	277	28%	71%	N/A	1%	41	32	21	6	77	23	N/A	6%	6%	7,28	
ÁOTK	30	24	54%	46%	N/A	N/A	67	25	4	4	89	11		3%	7%	6,86	

tabbak voltak. A megrendelések több mint 70%-a az utolsó 4 év publikációira vonatkozott. A felhasználók a dokumentum minőségét fontosabbnak tartották, mint a szolgáltatás gyorsaságát, ezt tükrözi a postai küldemények nagy aránya. Másik kedvelt módszer a PDF formátumú e-mail küldemény.

A megrendelt szolgáltatások teljességét a 6. táblázat tartalmazza. (A nagy értékek a megrendelők kis számával magyarázhatók.)

6. táblázat

A dokumentumszolgáltatók teljesítési szintje

Kar	BL Inside	Ei Text	BODOS a BIDS-en keresztül	UnCover
MK	91%	100%	95%	N/A
TTK	94%	N/A	93%	64%
ÁOTK	100%	N/A	93%	N/A

A Liverpooli Egyetem tagja a LAMBDA (London and Manchester Document Access) hálózatnak, elsősorban felhasználóként, de 1997-ben három hónapig dokumentumszolgáltató is volt. A fenti szolgáltatók mellett több mint 100 megrendeléssel a LAMBDA küldő könyvtárakhoz fordultak. A kérést a LAMBDA központi katalógusában folytatott keresés után küldték a szolgáltató könyvtárnak.

A LAMBDA pozitívumai:

- jól működő felhasználói szerviz és visszacsatolás;
- a problémák gyors megoldása a szolgáltató könyvtárral;
- átfutási idő általában 48 órán belül;
- olcsó, 3,60 GBP egységár.

Negatívumai:

- alacsony teljesítési arány: 58% elutasított kérés, ebből 47% azért, mert nincs benne a központi katalógusban;

- a központi katalógus használata egyszerű, de munkaigényes;
- egy tétel megtalálása átlagban 15 percet igényel.

Következtetések

1. Az olyan, több karral rendelkező egyetem számára, mint a Liverpooli Egyetem, csak nagy szolgáltatók, pl. a BLDSC, a BIDS vagy az UnCover jöhetnek számításba. Az újonnan alakult kisebb vállalkozásoknál nincs meg a folyóiratoknak az a kritikus tömege, amely a nagy multidiszciplináris intézmény kiszolgálásához szükséges. Ezek egyes felhasználói csoportok számára lehetnek hasznosak. Ugyanakkor több kisebb szolgáltató igénybevétele nagyon sok adminisztrációval, oktatással stb. jár.
2. Bonyolulttá teszi a költség/hatékonyság számítások elvégzését, hogy egy-egy folyóirat több szolgáltatónál is elérhető.
3. Figyelemre méltó a kért dokumentumok sokfélesége, bár előfordultak többszörös rendelések is. Ez nagy hatással lehet az állományfejlesztési és finanszírozási döntésekre.

A projekt eddigi eredményei alapján nem fogalmazható meg általánosan használható recept a hozzáférés vagy tulajdonlás dilemma megoldására. Az állandóan változó világban az egyetlen lehetséges út a fejlemények folyamatos figyelemmel kísérése, a szolgáltatók értékelése abból a szempontból is, hogy nemcsak a tanszék, hanem egy-egy felhasználó igényeinek mi a legmegfelelőbb.

/BOYLE, Frances – DAVIES, Mary: Access versus holdings: document delivery realities. = The Electronic Library, 17. köt. 2. sz. 1999. p. 105–113./

(Viszocsekné Péteri Éva)